

EFFIGIES
COMITIS SERINII ARMATI.

*Ali Nicoleos habitu prodivit in hostem,
Dura viro quoties bella gerenda forent.
His toties armis truculentos obruit hostes,
Et retulit victor leta trophæa domum.
Hoc habitu tandem Sigethi ad mœnia fulsit,
Cum valida premeres hanc Solymanne manu.
Vivat adhuc Zrinij Meritum, Constantia, virtus,
Nomen in orbe bonum, Spiritus ante DEVM.*

VARGA SZABOLCS

Bánok a kora újkorban

DRASKOVICHOK, ERDŐDYEK, ZRÍNYIEK

Magyar nyelven több esetben szinte magától értetődő természetességgel tesszük hozzá néhány személy nevéhez a bán méltóságjelző szócskát. A 13. században élt, tragikus sorsú Bánk, a Szigetvár belső várának hídján 1566. szeptember 7-én katonahalált szenvedett Zrínyi Miklós és a Varasdról 1848-ban a csapatait a forradalom leverésére elindító Josip Jelašić egyaránt bánok voltak. Míg a Gertrúd királyné elleni merényletben vétkes nagyúr történetéből készült opera 1819 óta a magyar nemzeti önbecsülést gazdagítja, addig a szigetvári hős Nikola Šubić Zrinski néven a horvát hősi múltnak is része, a Petőfi által csúfondárosan megénekelt – magyarosan – Jelasics Józsefet pedig már csak déli szomszédunknál övezi kiemelt tisztelet.

A báni, helyesebben horvát-dalmát (*banus Croatiae et Dalmatiae*), illetve szlavón (*banus Sclavoniae*), majd a korszakunkban mind gyakrabban horvát-szlavón (*banus Croatiae et Sclavoniae*) báni tisztség óriási változáson ment keresztül, míg a Magyar Királyság egyik zászlósurából a nemzeti függetlenségre vágyó Horvátország legfőbb politikai tisztségévé vált. A legfontosabb változások pedig az oszmánellenes végvári harcok árnyékában, a 16–17. században következtek be.

Szigetvár hős védője, gróf Zrínyi Miklós,
horvát bán (1542–1557)

A mohácsi csata utáni gyors és markáns politikai változások Horvátországot és Szlavóniát is érintették. Míg a horvát nemesség zöme Habsburg Ferdinándot támogatta, addig a szlavón rendek Szapolyai mögött sorakoztak fel. A helyzetet bonyolította, hogy Szapolyai János a horvát Frangepán Kristóf gróftól nevezte ki a két tartomány élére egyedüli bánnak, míg Ferdinánd a már fungáló Batthyány Ferencet erősítette meg pozíciójában. Így rövid ideig, Frangepán Kristóf 1527. szeptember 26-án bekövetkezett haláláig két „ellenbán” is hivatalban volt. Ezt követően a szlavóniai Szapolyai-párt vezetője Erdődy Simon zágrábi püspök lett, akit elkötelezett Habsburg-ellenessége sodort az oszmánok vazallusai közé, rosszakarói szerint még a püspöki süveget is inkább turbánra cserélte volna, mint hogy elfogadja a bécsi király uralmát.

HORVÁTORSZÁG ÉS SZLAVÓNIA ÖSSZEOLVADÁSA

A polgárháborús időszak súlyosan elkezdte a két tartomány közigazgatását, 1533 után éveken keresztül betöltetlen maradt a báni tisztség, a középkor végén általában két személy által viselt horvát-szlavón-dalmát báni posztra egy olyan alkalmas embert sem tudtak az uralkodók állítani, akit a helyi nemesség is támogatott volna. Ferdinánd ezért újonnan felemelkedő katonabárókra, Pekry Lajosra és Keglevich Péterre mint báni megbízottakra hagyta a tartományok irányítását. Mivel az osztrák örökös tartományok, különösen Krajna, Karintia és Stájermark biztonsága elsősorban ezen tartományoktól függött, Ferdinánd nem engedhette meg magának Horvátország és Szlavónia esetleges elvesztését, így mind több kompromisszumra hajlandó volt a horvát és szlavón rendek támogatása fejében.

Ennek megértéséhez tudni kell, hogy a középkorban mind a horvát-dalmát, mind a szlavón bán a királyi tanács tagjai közé tartozott, és kinevezésük kizárólag az uralkodón múlt. Így több esetben előfordult, hogy helyismerettel nem rendelkező ember került a szlavón báni pozícióba. Ez a gyakorlat azonban a báni hatalom alapját ké-

pező királyi szolgálati birtokok elenyészése miatt a 16. század első harmadában megváltozott. Az udvarnak már olyan szempontokat is mérlegelnie kellett, hogy a kiválasztott személy lehetőleg minél nagyobb birtokkal rendelkezzen a tartományban, és familiárisain keresztül bírja a helyi nemesség bizalmát. A tartomány és a bánok kapcsolata emiatt a 16. század elején vált egyre szorosabbá, és ez a viszony csak bensőségesebb lett a kora újkor évszázadaiban.

Ha végigtekintünk a kinevezett bánok névsorán, azt látjuk, hogy Nádasdy Tamás (1537–1540) volt az utolsó olyan személy, akinek birtokai többségében a Drávától északra terültek el. Zrínyi Miklós 1542. évi kinevezésétől kezdve egészen a 17. század végéig az új bánok már mindannyian a keresztény kézen maradt szlavón terü-

letek legnagyobb birtokosai közé tartoztak. Mivel Varasd vármegyét kímélték meg legjobban a háborús pusztítások, fokozatosan ez a terület vált a közigazgatásilag 1558-ban összeolvadó két tartomány súlypontjává, és Varasd főispánjai egyre több alkalommal kapták meg a horvát-szlavón báni tisztséget.

Mindez egy természetes erőkoncentráció volt a Habsburg-politika részéről, hiszen csak akkor lehetett esély megvédeni a tartományt és biztosítani a köz- és jogbiztonságot, ha a bánnak kellett erőforrások álltak rendelkezésére. A szigetvári Zrínyi Miklós nem véletlenül követelte Ferdinándtól, hogy a környéken a leggazdagabbnak számító zágrábi püspökség jövedelmeit csatolják a bánok szolgálati birtokához, s ezek felett is a mindenkor bán diszponáljon. Ez az elképzelés ebben a formában nem valósult meg, ám jelzésértékű, hogy Drasko-

Délvidéki határőr katonák, 17. század vége

vich György és Sztankováchky Gáspár zágrábi püspökök is betöltötték a báni tisztséget a 16. században.

Sztankováchky Gáspár zágrábi püspök Draskovich Jánossal közösen viselte a hivatalt. Kettejük között nem hivatalosan a hatalom megosztására is sor került, a zágrábi püspök felelt az igazságszolgáltatásért, a báró pedig a katonai irányításért. Ez a rendszer a következő évszázadban is hasonlóan működött, amikor Borkovich Márton személyében újabb főpap kapott báni kinevezést. A katolikus egyháznak mindvégig nagy befolyása volt a tartomány politikai életére, ami jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy az itt élő nemesi társadalom – a Magyar Királysággal ellentétben – mindvégig a katolikus egyházszervezet elkötelezett patrónusa maradjon.

A BÁNI HATALOM VÁLTOZÁSA

Minden erőfeszítés dacára a horvát-szlavón báni hatalom nagyon erősen devalválódott a kora újkor folyamán. A körülbelül 500 fős báni bandérium elégtelennek bizonyult a védelem ellátására, ezért a bán katonai kérdésekben a jobbára osztrák királyi főhadparancsnoktól függött, akik több báni jogot is megszereztek maguknak. Hans Katzianer például szlávón tartományi rendi gyűlést hívott össze. Mindez a folyamat a Drávától északra sem volt ismeretlen, a főhadparancsnokok ott még birtokadományozási jogot is szereztek maguknak.

A 16–17. század fordulóján a báni hatalom a mélypontjára jutott, ennek jeleként 1605–1608 között a tisztség de facto betöltetlenül maradt. Nem véletlenül kérték a magyar rendek II. Mátyástól az 1608. évi országgyűlésen, hogy „*magát a báni hivatalt is a jelen országgyűlés alatt a régi teljes hatalmával a Drávától az Adriai-tengerig valamelyik jól érdemesült személynek adományozza*”. A középkorból már ismert módon arról is döntöttek, hogy a tisztséget csak magyarok tölthetik be, az idegen katonaságnak többségében távoznia kell, a maradéknak pedig a helyi közigazgatás szervei alá kell tartoznia. Mindezen követelésekkel az országgyűlés a báni méltóság tekintélyének visszaállítására törekedett.

A 17. századi országgyűléseken hozott határozatokból kiderül, hogy vajmi kevés valósult meg ezekből az elhatározásokból. A királyi zsold to-

vábbra is rendszertelenül érkezett, az idegen katonaság ezután is számos kihágást követett el, az ortodox vlachok kérdésében a Habsburg uralkodók nem foglalkoztak a nemesség sérelmeivel, és mindez természetesen nem javított a bánok megítélésén. 1618-ban még mindig a báni hatalom helyreállítását kérvényezték, és ez a további országgyűléseken rendre megismétlődött.

Katonai téren továbbra is a Kulpa vidékén állomásozó bandérium maradt a bán kezén, a sokkal hatalmasabb végvárrendszer fenntartása a gráci Haditanács hatáskörébe tartozott. Az igazságszolgáltatásban és az adóztatásban sem vált hatékonyabbá a bán alá tartozó apparátus, amely továbbra is a megszokott módon intézte közigazgatási feladatait. Ha a báni hatalomnak csak ezt a szegmensét vizsgáljuk, a többi rendi intézményhez hasonlóan befolyásának csökkenését figyelhetjük meg, és azt tapasztaljuk, hogy jelentőségében mindinkább háttérbe szorult az ekkoriban kiépülő központi kormányservekhez képest.

BÁN BÓL ALKIRÁLY

Az eddig elmondottak alapján úgy tűnhet, a báni tisztség pusztán címmé üresedett a kora újkorban. Érdekes módon éppen ellenkező folyamat figyelhető meg a hivatal helyi és udvari megbecsülésében, tiszteletében. Humanista iskolázottságú szerzők írásaiban egyre gyakrabban szerepelt a bán helyett a *prorex* vagy *vicerex* kifejezés, ami valamilyen alkirályi pozíciót jelentene, és amely alapján a horvát történetírás egy része még ma is előszeretettel emlegeti a kora újkori Horvát Királyságnak a magyartól való közjogi különállását. Valójában erről szó sem volt, a két ország továbbra is ezer szálon összetartozott, ennek ellenére nem érdektelen az új fogalom eredetét tisztázni.

A *prorex* kifejezés elég ritka a korabeli forrásokban, Werbőczy István *Tripartitum*-ában például nem szerepel, és az udvari kormányservek irataiban sem találkozunk vele. Az első ismert említése, amikor Habsburg (I.) Ferdinánd úgy jellemezte Zrínyi Miklós báni

tisztségét Hans Ungnadnak, mintha az három királyságának, Dalmáciának, Horvátországnak és Szlavóniának mintegy alkirálya lenne (*banus et tanquam vice rex trium regnorum nostrorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae*). Ezt

követően hosszú évtizedekig nem találkozunk a prorex kifejezéssel, azaz Ferdinánd itt idegen származású hívének kívánta ezt a sajátos pozíciót olyan analógiával bemutatni, amelyet az megérthetett. Nem kizárt tehát, hogy a fogalom elsőként a banus kifejezést nem ismerő külföldi humanisták és politikusok számára került bevezetésre.

Ez a helyzet a 17. század közepén megváltozott. Ráttkay György *Memo-*

ria regum et banorum regnorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae című művében már számtalan esetben emlegette Draskovich Jánost és Zrínyi Miklóst prorexként. Amennyire megállapítható, a szerző egy sajátos nemzetideológia részeként alkotta meg ezt a fogalmat. Ő egy független illír királyságot vizionált, amely egyedül képes megvédeni magát a külső ellenségtől. Ennek élén természetesen már nem állhatott pusztán egy bán, a gyenge Habsburgok emlegetése pedig nem volt elfogadható számára. Ráttkay hatására kezdte el használni ezt a kifejezést a kor legnagyobb hatású horvát polihisztorja, Pavao Vitezović is, aki így dicsőítette Erdődy Miklóst és Battyhány Ádámot egyaránt, és az ő művein keresztül terjedt el leginkább az elnevezés a szakirodalomban és a horvát közgondolkodásban. Mindez azonban fikció maradt, a báni kinevezésekbe a következő évszázadokban is beleszólt a birodalmi nagypolitika és a magyar kormányzat, s a tisztség viselője soha nem vált a horvát rendi érdekek automatikus képviselőjévé.

Zágráb vármegye címere
a Királyi könyvekben, 1759

A BEIKTATÁSI CEREMÓNIA

A báni tisztség iránti tisztelet erősödését jelzi, hogy ezekben az évtizedekben alakult ki a báni beiktatások ceremóniája. A középkor végén a kinevezett bán előbb letette az esküt az uralkodó előtt, majd a király biztosai bemutatták a tartományi rendi gyűlés előtt, és átadták neki a báni zászlót, amellyel a bandériumát vezethette. A 16–17. század folyamán ez az aktus folyamatosan bővült. Szokássá vált, hogy az uralkodó döntését a Magyar Uralkodói Kancellária tudatta az érintettel és a horvát-szlavón rendekkel.

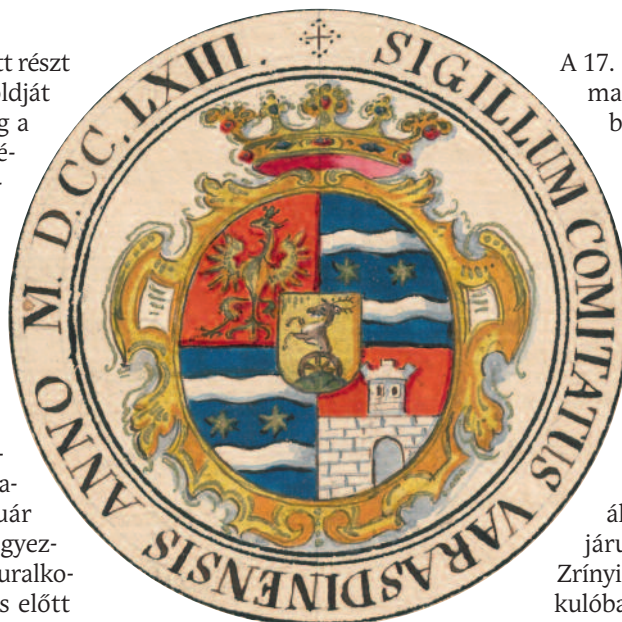
Ezt követően a Haditanács állította ki megbízatását, amelyre a bán esküt tett, majd a biztosokkal együtt a tartományi rendi gyűlésre utazott, amelyet ekkor rendszerint Varasdon vagy Zágrábban tartottak. Itt kapta meg azt a zászlót, amelynek egyik oldalára a 17. században már minden bizonnyal a három délszláv tartomány magyar korona alatti címerét hímezték, míg a másik oldalán a család jele volt látható. Erről azonban csak szórványos adataink vannak, és sokszor meg sem említették beiktatásának leírásakor. 1615-ben Türóci Benedek esetében például azt sérelmezték a rendek, hogy a báni bandérium, bár annak régi szokás szerint Zág-

rábban lett volna a helye, nem vett részt a beiktatáson, és a katonák zsoldját sem küldte el az uralkodó. Pedig a rendek elfogadták a bán személyét, aki a Szent Márk-székesegyházban tette le előttük a szokásos hűségesküt. Ezért kérték II. Mátyást, hogy a jövőben térjen vissza a báni beiktatások régi, jól bevált rendjéhez.

Sokszor évek teltek el az uralkodói kinevezés és az ünnepélyes beiktatás között. Zrínyi Miklóst 1647. december 27-én nevezte ki az uralkodó, beiktatására azonban csak 1649. január 14-én került sor. Zrínyi meg is jegyezte egy levelében, hogy hiába az uralkodói kegy, báni jogait a beiktatás előtt nem gyakorolhatja, mert rosszakarói egy emberként zúdulnának fel ellene. Bár az ünnepélyes bänná avatását megörökítő Ráttkay György többször hangsúlyozta a ceremónia ősi jellegét, valószínű, hogy Zrínyi beiktatása sok tekintetben eltért az elődeinél megfigyeltektől. Jelzésértékű, hogy Zrínyi egyik ábrázolásán sem látható egyik báni jelvény sem, nem úgy, mint Péter öccsénél, aki már tudatosan használta ezeket a jelvényeket. Az ő tárgyai között írták össze azt az aranyozott ébenfa báni jogart is, amelyet a királyi biztosok 1671-ben lefoglaltak, és sajnos később ugyanúgy nyoma veszett, mint a kinevezésekor kapott báni zászlónak.

A díszes ünnepség, a zágrábi püspök jelenléte, a varasdi ferences templom használata, a rendek hangos akaratnyilvánítása és a személynök kortesbeszéde egyaránt arra mutat, hogy a magyar királykoronázási ceremónia elemeinek adoptálásáról beszélhetünk. Nem véletlen, hogy Pavao Vitezović több művében is erősen hangsúlyozza a bán királyi helytartói szerepét. A nádori méltósággal összevetve megállapítja, hogy a két tisztség nagyban hasonlít egymásra: amíg a nádor a Magyar Királyságban, addig a bán Illíriában funkcionál helytartóként. Véleményében azt a tényt is megerősíthette, hogy a 17. században több bán is kandidált a nádori tisztségre, legutóbb éppen Erdődy Miklós, aki csak Szelepcsényi György esztergomi érsek eredményes aknamunkájának köszönhetően esett ki az esélyesek közül az 1681. évi soproni országgyűlésen.

Közismert, hogy a költő Zrínyi Miklós is pályázott a legfőbb magyar rendi

Varasd vármegye címere

Belovár-Kőrös vármegye címere

méltóságra, ám Erdődyhez hasonlóan ő sem járt sikerrel. Nem úgy elődje, Draskovich János, aki 1646-ban a báni posztot hagyta ott a nádori tisztségért. Ezek az esetek jól példázzák, hogy a báni tisztség valóságos gyengesége ellenére is komoly méltóságot jelentett a hivatalok között, a nagyobb udvari ceremóniák, koronázások, temetések alkalmával pedig a bánok ugyancsak elmaradhatatlan szereplőknek számítottak.

A tisztség presztízsének növekedésében minden bizonnyal szerepet játszott az uralkodó feltétlen bizalma.

A 17. században ugyanis, miközben a magyar rendekkel szemben egyre bizalmatlanabbá vált a Habsburg-udvar, a horvát-szlavón arisztokrácia, élén a mindenkori bánnal, folyamatosan biztosította az udvart lojalitásáról. A helyi arisztokrácia sikeresen épült be a gráci udvarba, és épített ki kapcsolatokat a bécsi uralkodói körökkel. Katolicizmusuknak köszönhetően hűségükhöz kétség sem fért, a határvidék fenyegetettsége miatt pedig kitűnő katonáknak számítottak. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy például a költő Zrínyi Miklós 1646 januárjában a kialakulóban lévő Habsburg állandó hadsereg vezérőrnagya (Generalfeldwachtmeister) lett, elsőként a magyar arisztokraták közül, 1659-től pedig tagja volt a Habsburg Monarchia legfőbb politikai szervezetének, a Titkos Tanácsnak. Mindez bizonyítja, hogy Zrínyi – miközben mi a magyar rendiség védelmezőjét látjuk benne – sikerrel képviselte a rábizott tartomány és az egész birodalom érdekeit is.

Zrínyi példája mutatja, hogy a horvát-szlavón bánok a kora újkorban is szerves részét alkották a magyar rendi közigazgatásnak, és a tartományt a mohácsi csatavesztés után is jóval több szál fűzte a Magyar Királysághoz a közös uralkodó személyénél. A szlavón törvényszék legfelsőbb bírói fóruma továbbra is az országbírói ítélőszék maradt, a magyar nádor – a király távollétében annak helyettese – hatásköre pedig kiterjedt az egész országra, Erdélyre, Szlavóniára és Horvátországra egyaránt. Ugyanez igaz a királyi helytartókra, akik a nádori poszt betöltöttsége idején gyakorolták annak jogait. Igazolja a feltevést a nádori birtokadományozási jogkör, amely lehetővé tette számukra, hogy 32 porta nagyságú uralkodói kézre háramlott birtokokat adományozhassanak. A fennmaradt nádori könyvekből kitűnik, hogy a nádor szlavóniai birtoktesteket is adományozhatott, míg a bánnak ezen királyi jog gyakorlására soha nem nyílt lehetősége.

A báni területiális különkormányzat keretei mindvégig rendkívül szűkösek maradtak. Erdélyben voltak olyan nagy hatalmú vajdák, akik birtokadományozási jogot szereztek maguknak,

ZRÍNYI MIKLÓS BEIKTATÁSA A BÁNI TISZTSÉGBE RÁTTKAY GYÖRGY LEÍRÁSA

A KIRÁLY AZ ÜNNEPÉLYES BEIKTATÁSRA KINEVEZTE A MAGA BIZTOSAIT: PETRETICH PÉTER ZÁGRÁBI PÜSPÖKÖT ÉS ERDŐDY MIKLÓS GRÓFOT, KIK 1649. JANUÁR 14-RE VARASD VÁROSÁBA HÍVTÁK ÖSSZE AZ OR-

SZÁGOS ÜLÉST. S EZEN A NAPON A FŐRENDEK, KÖZNE-MESEK ÉS EGYHÁZI KÖVETEK KÖZÜL NAGY SZÁMMAL GYŰLTEK ITT EGYÜVÉ, HOGY A SZERTARTÁSNAK ÖR-
VENDEZŐ TANÚI LEHESSENEK.

Zrínyi fényes díszben, válogatott kísérettel jött át Csáktornyról, mely Varasd szomszédságában, egy óra járásnyira fekszik tőle. Amint a teremben megjelent, a biztosok bemutatták a karoknak és rendeknek a királyi zászlóval együtt, aztán a püspök hosszabb beszéddel üdvözölte. Magasztalva emelte ki őseinek halhatatlan érdemeit az egész kereszténység iránt, ragyogó hősi tetteit a katonai pályán, különösen a háborúkban, s más kitűnő nemes erényeit a báni hivatalban; majd az ő jeles tulajdonairól és vitézi szolgálatairól emlékezett meg meleg elismeréssel, mire az új bán ép oly röviden, mint magvasan felelt.

„Ha ezen dicső királyság népes gyűlése, s a főrendek nemes és méltóságos tekintete – úgymond – nem bátorítana, nem tudok nagyságos és főtisztelendő és többi uraim, micsoda ok ösztönözne ennek a tehernek a fölvételére. Tanakodtam, hogy kérjük meg ő császári Felségét, legkegyelmesebb urunkat és királyunkat alázatosan, mikép engem e terhes szolgálattól feloldani méltóztatssék; mert az én szellemem inkább a haza javáért való kardforgatásra, mint polgári tisztre hív. S kicsoda képzelheti magáról, uraim és honfitársaim, hogy annyi ország kormányát egyedül a saját bölcsességével igazgathassa. Különösen ebben a nyomorúságos időben, mikor sem biztos béke, sem nyílt háború nincsen, de minden zug csellel fenyeget, minden ország vagy magának, vagy másoknak romlást kohol.

Ím, Európa minden országa a szerencse csodálatos állhatatlansága következtében végveszedelembe, az utolsó romlásba ke-

veredik egymással. Bizony nagy bölcses-
ségre és nagy hadi tapasztalásra kell annak támaszkodni, ki oly hatalmas hajónak vagy inkább oly dicső királyságnak kormányát a szerencse oly viharos forgásában igazgatni kívánja. Bárhogy legyen, uraim és honfitársaim, nem igen rettegek a szerencse semmi esélyétől, mikor látom, hogy ennyi fölötte jeles főrend jó akarata csatlakozik az én készségemhez.

Az én forrón szeretett hazámnak örömet ajánlom és áldozom szolgálataimat, javaimat és életemet: csak arra kérek mindnyájatokat a halhatatlan Istenre, hogy a közügyekben egyesek legyetek, nekem pedig, ha talán a teher alatt roskadni láttok, segítségemre siessetek. Ő császári felségének, legkegyelmesebb urunknak és királyunknak örökké hálás leszek, hogy engem ezzel a méltósággal megtisztelt, s egész világnak kimutatta, hogy teljesített szolgálataimat és ősi hűségemet elfogadta. Nem is mulasztom el,

míg ereimben egy csepp vér folyik, ő felségének kegyét örökös szolgálataimmal kiérdemelni.”

Aztán Zakmárdy János ítélőmester kelt föl helyéről, s a nemesség nevében köszönetet mondott az új bánnak, hogy ez országok kormányzásában bizalommal a karok és rendek egyetértésére és közreműködésére számít. S erre mindnyájan a ferencesek Keresztelő Szent János egyházába vonultak, mely a főpiacon emelkedik. Egyszerű kis templom, román ízlésben, kettős világítással, de felső ablakai csak a félkör ívéig terjednek. Főhajóját három kereszt-hajó szeli át, a mi a belső épületnek élénkséget és változatosságot ad, mert a szűk területen a tagolásnak ez az alkalmazása nem annyira szerkezeti követelmény, mint inkább kiviteli játék, az építő művészi hajlamainak megnyilatkozása.

Különben egyéb szépséggel alig dicsek-
szik: külsején semmi ékesség nincs, sőt négyszögű nehézkes tornya s egyenesre csapott vakolatos hátulja épen díztelen; belsejében pedig az egyházi pompa és fény pazarabb csillogása hiányzik. Mai díszítése újabb: ez is inkább tarka, mint festői. De a derék szerzet, mely ma is, harmadfélszáz esztendő múlva a varasdi középiskolát kezében tartja, a maga tiszteletreméltóságával és népszerűségével a főegyház tekintélyére emelte egyszerű kis templomát. Amint a gyűlés tagjai elhelyezkedtek benne, Zrínyi a bánok ősi szokása szerint jobb kezében pálcával, bal kezében zászlóval az oltárhoz, a püspök elé lépett és letette az esküt, mialatt kívül dobok és trombiták zúgtak, s a mozsarak durrogtak.

saját kancelláriát alakítottak ki, és ezzel a tisztséggel a hátuk mögött sikerrel kandidáltak a magyar királyi címre. Horvátországban és Szlavóniában még a magyar központi kormányzat leggyengébb periódusaiban sem vethető fel ilyen elképzelés. A horvát-szlavón bán a 16–17. században továbbra is a Bécsben székelő magyar király egyik jelentős zászlósura maradt, akinek politikai mozgásterét mindvé-

gig az uralkodói udvar politikai akaratára, nem pedig a helyi vágyak és ambíciók alakították.

ZRÍNYIEK ÉS ERDŐDYEK

A horvát-szlavón arisztokrácia tagjai közül két család különösen kiemelkedett a kora újkorban: a Zrínyiek és a monyorókeréki Erdődyek. A Zrínyiek

közül négyen viselték hosszabb-rövidebb ideig ezt a tisztséget. A sort a Szigetváron hősi halált halt Zrínyi Miklós nyitotta (1542–1556), őt unokája, II. György (1622–1627), majd a költő Miklós (1648–1664) követte, végül pedig a tragikus sorsú Péter (1665–1670) nyerte el a hivatalt.

A négy Zrínyi összesen negyven évig állt Horvátország és Szlavónia élén a 16–17. században, ami az 1500–1700

közötti kétszáz év kereken húsz százalékat jelenti. Ha az időbeli eloszlást vizsgáljuk, rögtön szembetűnő az egyenetlenség, hiszen az utóbbi három a 17. századra esik, míg a végén Miklós és Péter valójában egyhuzamban több mint húsz esztendeig irányította a tartományt, és ez a két évtized mind a helyi rendiség életében, mind az uralkodói politika tekintetében komoly változásokat hozott. A horvát–szlavón nemesség a magyar rendi törekvésekkel párhuzamosan, ám sok szempontból annak ellensúlyozásaként, valamint a bécsi udvarral való elégedetlensége miatt fokozatosan új történelmi hagyományt épített magának, amit ma talán korai illírizmusnak hívhatunk.

Az 1650–1670 közötti időszak öszszességében kudarc volt a horvát–szlavón nemesi társadalom számára, hiszen az oszmán pusztítást nem tudták megállítani, ráadásul a Habsburg-udvar bizalma is elpárolgott a nálunk Wesselényi-féle, a horvát historiográfiában pedig Zrinski–Frankopan elnevezéssel illetett összeesküvés után. A bécsújhegyi kivégzések nyilvánvalóvá tették, hogy az aulikus-katolikus irányzatnak nincs más alternatívája, azaz a Miklós és még inkább Péter környezetében dédelgetett függetlenségi elképzelések elbuktak. Nem véletlen, hogy az összeesküvés leverése után a Zrínyiek kiszorultak a szűkebb hazájuknak tekintett tartományból, és egészen a fiúág 1703. évi kihalásáig már nem is sikerült visszazserezniük pozícióikat. Mindezek ellenére a család körül már a kora újkorban máig tartó komoly kultusz alakult ki, amelyet később egyaránt táplált a barokk, a romantika és a nacionalizmus kora, ám ennek alapját nem a politikai eredményesség képezte.

Az Erdődyekről jóval szerényebb ismereteink vannak, de ezek alapján azért nagy vonalakban rekonstruálni lehet a családi karrier legfontosabb állomásait. A nagy hatalmú Bakócz Tamás esztergomi érsektől származó Erdődyek közül öt családtag is eljutott a báni tisztségig a 16–17. században. Simon zágrábi püspök (1529–1534) még Szapolyai János kegyéből viselte egy hektikus, embert próbáló időszakban. A következő Erdődy (II.) Péter (1556–1567) volt, majd őt követte Erdődy Tamás két alkalommal (1583–1595, 1608–1615).

A 17. századi bánok sorában ott találjuk még Erdődy Zsigmondot (1627–1639) és a sok szempontból kiemelkedő Erdődy Miklóst (1670–1693), aki

a leghosszabb ideig viselte ezt a méltóságot a kora újkorban. Utóbbi megjegyzés azzal a megszorítással igaz, hogy Zrínyi Péter letartóztatása után először Borkovich Miklós zágrábi püspökkel együtt báni helytartóként funkcionált, majd 1673-ban egyedül maradt ebben a tisztségben, míg 1678-ban I. Lipót ki nem nevezte a szokott módon bánnak. De iure tehát csak tizenöt esztendő jutott neki, ám valójában már az 1670-es években megkérdőjelezhetetlen volt a befolyása.

Az Erdődyek tehát majd hetven évig irányították Horvátországot és Szlavóniát, ez pedig harmincöt százaléka a vizsgált időszaknak. Kézzelfogható tehát a különbség, ha a Zrínyieket és az Erdődyeket összehasonlítjuk a báni pozícióban, és ehhez még nyugodtan hozzászámolhatjuk, hogy utóbbiak

a 18. században is eljutottak erre a posztra, elég csupán Erdődy János hivatalviselésére (1790–1806) utalni.

BÁNOK A NEMZETI EMLÉKEZETBEN

Általánosságban megállapítható, hogy néhány személyt leszámítva alig ismerjük ténylegesen a kora újkori horvát–szlavón bánokat. Ez némileg kritika a magyar történelmi emlékezet felé, hiszen mégiscsak a nádor és az országbíró után a harmadik legfőbb udvari méltóságról van szó. Ugyanakkor a hor-

Gróf Zrínyi Miklós, a költő és hadvezér,
horvát bán 1648–1664

HORVÁT-SZLAVÓN BÁNOK 1537-1703 KÖZÖTT

- 1537-1539 • Nádasdy Tamás
- 1537-1541 • Keglevics Péter
- 1542-1557 • Zrínyi Miklós
- 1556-1567 • Erdődy Péter
- 1567-1572 • Frangepán Ferenc
- 1567-1578 • Draskovich II. György
- 1574-1576 • Alapy Gáspár
- 1578-1584 • Christoph Ungnad
Freiherr von Sonnegg
- 1583-1595 • Erdődy Tamás
- 1595-1607 • Draskovich II. János
- 1595-1596 • Sztankováchky Gáspár
- 1608-1615 • Erdődy Tamás
- 1615-1616 • Thuróczy Benedek
- 1617-1622 • Frangepán Miklós
- 1622-1627 • Zrínyi II. György
- 1627-1639 • Erdődy Zsigmond
- 1639-1646 • Draskovich III. János
- 1646-1647 • üresedésben
- 1648-1664 • Zrínyi II. Miklós
- 1665-1670 • Zrínyi Péter
- 1670-1693 • Erdődy Miklós
- 1670-1673 • Borkovich Miklós
- 1693-1703 • Batthyány II. Ádám

vát történettudomány sem fordított eleddig különös figyelmet e tisztség betöltőire, pedig ők voltak a Magyar Királyságba ágyazott horvát államiság legfontosabb közjogi méltóságai évszázadokon keresztül. Ennek okait a nemzeti ébredés történelemszemléletében kereshetjük: nem tudott mit kezdeni a magyar Szent Koronával megkoronázott Habsburgok, a Szent István-i Magyar Királyság és a saját tartományuk nemesi hagyományai iránt egyaránt hű kora újkori bánokkal.

A 18. században a báni tisztséget viselő családok közül az Erdődyek és a Draskovichok rezidenciájában is megszülettek azok a reprezentációs gyűjtemények, illetve családtörténeti munkák, amelyek a családi hagyományba

Draskovich III. János horvát-szlavón bán
(1639-1646) és nádor (1646-1648)

ágyazottan a híresebb bánokra is méltón emlékeztek. A rokonsági emlékezetből azonban nem alakult ki a báni hivatal iránti közösségi tisztelet. Így hiába készült el Kéri Bálint jezsuita tudós *Series banorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae* (A dalmát-horvát-szlavón bánok rendje) című munkája, annak nem lett folytatása, és különösebb hatást sem gyakorolt a művelt olvasóközönségre.

A 18-19. század fordulóján egyszerre három közegben is e történelmi szereplők felé fordult a figyelem, ám a Habsburg-udvarban megszülető birodalmi patriotizmus, valamint a magyar és a horvát romantikus műltszemlélet törekvései inkább tompították egymás

eredményeit. A napóleoni háborúk okozta birodalmi összeomlás után I. Ferenc (1792-1835) udvarában a török kor hőseit kívánták követendő példaként felmutatni koruk nemesi és polgári közvéleménye számára. A történelem segítségével akarták felébreszteni a nemzeti öntudatot és felépíteni az osztrák kulturális életet. E program részeként készítette el Joseph von Hormayr az *Österreichischer Plutarch* című, hatalmas vállalkozását, amelyben mások mellett például Zrínyi Miklós életrajza is helyet kapott. Ennek sikerét lovagolta meg Peter Kraft, akinek 1825-ben elkészült *Zrínyi kirohánása* című festménye a kor legjelesebb alkotásai közé tartozott. Ez a birodalmi his-

A BÁNI BEIKTATÁSOK TELJES CEREMÓNIAJA ERDŐDY MIKLÓS BÁNSÁGA IDEJÉN, A TÖRÖKÖK ELLENI FELSZABADÍTÓ HÁBORÚK SORÁN NYERTE EL VÉGLEGES FORMÁJÁT. AZ Ó ZÁGRÁBI SZÉKESEGYHÁZBAN LÉVŐ SÍREMLÉKÉN TALÁLHATÓ MEG ELŐSZÖR EGYÜTT A JOGAR ÉS A ZÁSZLÓ. TEMETÉSI SZERTARTÁSÁBAN KEVEREDTEK

A CSALÁDI ÉS A TARTOMÁNYI ELEMEEK. A PAULUS RITTER ÁLTAL MEGKOMPONÁLT ESEMÉNYEN 1693. NOVEMBER 16-ÁN A TARTOMÁNYI ELIT SZÍNE-JAVA FELVONULT, HOGY ÁTKÍSÉRJÉK A KOPORSÓT A KÜLVÁROSI SZENT MARGIT-TEMLOMBÓL A KÁPTALANI VÁROS-RÉSZBEN FEKVŐ SZÉKESEGYHÁZBA.

A Johannes Babich scardonai püspök által celebrált gyászmise után Mikulich Alexander zágrábi püspök vezetésével megindult a gyászmenet, melynek élén 12 fehérbe öltözött fiatal vitt egy-egy fekete keresztet. Őket követte a diákok fekete serege, majd a báni és királyi gyalogság fegyverekkel és zászlókkal. A menet közepén két lovas haladt felfelé emelt csupasz dárdákkal, majd három lovas következett ragyogó fegyverzetben, akik az elhunyt bánt jelenítették meg. Az egyik közülük fekete öltözetben, hasonlóan letakart sötét lován lefelé fordított fekete zászlót és

egy dárdát vitt a kezében, melyet később ösztetörve dobott a sírba. Őket követte egy gyönyörű, selyemmel letakart paripa, melyet két lovas vezetett. Mögötte egy vicekapitány egy nagy zászlót hozott, melynek egyik felén az elhunyt képe, a másikon pedig a család jelképei látszottak, ezt később a sír fölé akasztották – a menetet végül a lovasok egy csapata zárta.

A templomban, a főoltárnál az agg Széchényi György esztergomi érsek celebrált gyászmisét, a többi oltárt az Erdődyek címereivel díszített, fekete posztóval takarták

le. A mise után Skerlecz Miklós kanonok méltatta az elhunytat. A sír fölé épített *castrum doloris* hat sarkán egy-egy dicső Erdődy-ös szobra állt, akik mindegyike viselte a báni tisztséget valamilyen formában. Simon püspök mellett Péter, Tamás, Zsigmond, az 1663-ban elhunyt I. Miklós vicebán, illetve a most eltemetett Miklós Farkas nevű öccse, aki 1647-ben Zrínyivel együtt kandidált a báni tisztségre. Mellettük a közei családtagok mellett a három megszemélyesített királyság, Horvátország, Dalmácia és Szlavónia is siratta dicső kormányzóját.

torizmus azonban megakadt a reformkor küzdelmeiben, így a jelesebb törökverő bánok kultuszát a megszülető nemzeti irodalmak építették tovább.

Hormayr vállalkozásainak nyomdokain született meg Kölessy Vince négykötetes magyar nyelvű *Nemzeti Plutar-tusa*, amelyben a szigetvári hős mellett Draskovich Györgyről olvasható a nagyérdemű közönség. Az osztrák szerzővel szoros kapcsolatot ápolt Mednyánszky Alajos író, történész és magyar királyi titkos belső tanácsos, aki 1843-ban egy panteont tervezett a Duna mentén a magyar főnemesi hősök szobraiból. Ebben Zrínyi mellett helyet kapott Erdődy Péter bán (1556–1567) is, aki a végvári harcokban tűnt ki sikereivel. Fia, Erdődy Tamás is vitézségével érdemelte ki az utókor háláját, hogy alakja (Kiss György alkotása) helyet kapjon a magyar Parlament főrizalitjának északi oldalán elhelyezett szobrok között, Dobó István, Pálffy Miklós, Jurisich Miklós és a szigetvári Zrínyi Miklós társaságában.

Természetesen a Zrínyiek körül alakult ki a legnagyobb kultusz a 19. században. Az 1703-ban kihalt család egyszerre lett a törökellenes harcok hőse és a nemzeti függetlenség mártírja. Előbbire tökéletesen megfelelt szigetvári Zrínyi Miklós személye, akit mindenki magáénak érzett. A nemzeti függetlenség magyar képviselői a költő

Zrínyi Miklóst emelték magasra, horvát kollégáik pedig a Bécsújhelyen kivégzett, tragikus sorsú Zrínyi Péterben találták meg a lelkesítő történelmi példát és előzményt. Az Osztrák–Magyar Monarchia aktuálpolitikai eseményei, a Khuen-Héderváry Károly horvát bán körüli hisztéria azonban lehetetlenné tette, hogy az egyes személyek körüli dicsfény a báni tisztség kultuszára hatással legyen.

A Zrínyiek mellett Erdődy Tamásnak alakult ki mindkét nemzetben kisebb-nagyobb kultusza. Emlékét Horvátországban a 19. századi nemzeti romantika is felkapta, Tomash Gorichanecz *Erdődy Kneza Tomasha horvát. dalm. y. shlavonzke bana obszedyenye y poboj Sziszzechki 1593 (Gróf Erdődy Tamás horvát-szlavón bánnak – Sziszek megszállása és harca 1593-ban)* címmel írt népszerű eposzt a sziszeki győztes hadvezérről, és az illír eszme bűvöletében még az újvidéki szerb nemzeti színház is Ivan Kukuljević azon színdarabját tűzte elsőként műsorára 1861-ben, amelynek címe *Erdődy Tamás horvát bán, a sziszeki győző, avagy a megmentő asszonyi hűség* volt. Ezeket a kultuszteremtő kezdeményezéseket azonban nem követték újabbak.

Anton Gustav Matoš 1910-ben készült, *Pri svetom kralju (A szent királyhoz)* című versének utolsó soraiban Erdődy Tamás zágrábi katedrálisban ta-

lálható szobra azzal biztatja a hozzá faházkodókat, hogy mivel királyság másik királyságnak nem szabhat törvényt – utalva Erdődy híres mondatára –, amíg van szív, addig lesz Horvátország is. („*A kip joj veli: Majko, audiant reges: / Regnum regno non praescribit leges, I dok je srca, bit će i Kroacije! – A szobor pedig azt mondja, Édesanyám, hallják a királyok, királyság királyságnak nem rendelhet törvényt. És amíg a szív dobog, Horvátország is lesz!*”) Ez a harcos hazaszeretet azonban nem volt vonzó 1920 után sem Magyarországon, sem a megszülető, ám Belgrádból irányított Szerb-Horvát-Szlavén Királyságban.

A 20. században nem történt komolyabb változás a kora újkori bánok megítélésében. A Zrínyiek megőrizték helyüket a nemzeti emlékezetben, míg a többiek tisztelete regionális szintre húzódott vissza. A Draskovichok dicső múltját Trakostyánban, az Erdődyekét pedig Varasdón ápolják, míg a Zrínyikultusz központja Csáktornya és Szigetvár. Az elmúlt években a magyar királykoronázási ceremóniákkal kapcsolatos magyar történelmi kutatások hoztak olyan eredményeket – például Balassa Ferenc horvát-szlavón bán (1785–1790) beiktatási zászlóját, báni jogarát és pecsétjét –, amelyek ismét ráirányíthatják a figyelmet a kora újkori báni intézmény jelentőségére. ♦